

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

BOEKBESPREKING

.....

Van buiten naar binnen

.....

Bespreking van

B.F. Skinner (1971). *Beyond freedom and dignity* (Revised edition).
Hackett Publishing. 240 pp., € 21,45. ISBN 9780872206274

HIDDE KUIPER

Sinds decennia is er binnen de cognitieve gedragstherapie een trend waarneembaar: er is meer nadruk komen te liggen op de binnenkant van onze cliënten, met aandacht voor bijvoorbeeld disfunctionele (kern)cognities, schema's, mindfulness, ACT, compassietherapie, EMDR en imaginaire rescripting. B. F. Skinner stelt iets anders voor in zijn boek *Beyond Freedom and Dignity*, dat hij bedoelde voor het grote publiek, politici, beleidsmakers, ouders, psychologen en sociologen, kortom, iedereen die zich bezighoudt met gedragsbeïnvloeding. Het oogste veel succes en heeft bijna vijf maanden lang op de bestsellerlijst van de *New York Times* gestaan. Skinner wilde erin afrekenen met achterhaalde concepten als de vrije wil van het individu en de waardigheid van de autonome mens. Omdat de mens volgens hem niet verantwoordelijk is voor zijn daden, moet men juist naar de omgeving kijken en die anders inrichten. Menselijk gedrag staat onder invloed van stimuli vanuit de omgeving en van genetische aanleg. Hij zag niets in 'praattherapie', motiverende gesprekken en cognitieve gedragstherapie. Niet effectief. Ook straffen is volgens hem niet effectief om gedrag te veranderen.

Het lukte Skinner in zijn boek – dat een samenstelling is van colleges die hij hield vanaf de jaren vijftig – om aan te tonen dat de huidige mens niet vrij is en onder controle staat van tal van mechanismen, zoals die van de overheid, reclame en culturele normen. En dat een betere aansturing wellicht een beter mens oplevert. Hij geeft echter geen indicatie vanuit welke waarden welke stimuli dan precies gebruikt moeten worden.

Skinner stelt dat we door de radicale toepassing van de bevindingen uit de sociale wetenschappen (*cultural engineering*) en het onderzoek naar ope-

rante conditionering een utopie kunnen creëren. Hij vindt het onverstandig om emoties en impulsen te volgen op basis van passies of ego. Zelden zijn die laatste immers logisch. Ze hebben nog weleens een negatief effect op de maatschappij of op het milieu, bijvoorbeeld omdat mensen er te veel kinderen door krijgen. Ook kan het volgen ervan leiden tot crimineel en agressief gedrag, verslavingen en oorlogen. Om dat te keren hebben we volgens Skinner een gedragstechnologie nodig: een systematische manier om gedrag te veranderen, die wijs, menselijk gedrag bevordert. Dit ‘radicale behaviorisme’ kan sturing geven aan de maatschappij. Vrijheid gaat niet over het hebben van een gelukkige gemoedstoestand, maar over leven in een omgeving die zodanig is gestructureerd dat zij productiviteit (maar niet overconsumptie) bevordert, en agressie, criminaliteit en verslaving tegengaat.

Als wij onze omgeving en daarmee ons leven willen verbeteren, moeten wij volgens Skinner concepten als waardigheid, straf en vrijheid opgeven. Indien goed gebruikt zal een dergelijke gedragstechnologie leiden tot een betere maatschappij. Skinner wist dat dit niet eenvoudig zou zijn: hij noemde een paar utopieën, zoals de commune Walden en de communistische staten, en gaf eerlijk toe dat die stevast hadden gefaald.

Skinner's *Beyond Freedom and Dignity* werd destijds zwaar bekritiseerd door prominente intellectuelen, onder wie Noam Chomsky (vanwege de devaluatie van menselijke keuzevrijheid) en de socioloog Richard Sennett (vanwege de overvloed aan onbewezen verklaringen en de volgens hem onderliggende poging om conservatieve victoriaanse waarden uit de negentiende eeuw te herstellen).

Het boek leest niet prettig, omdat Skinner in zijn redeneringen telkens aanlopen neemt voordat hij tot een conclusie of aanbeveling komt. In die zin is het boek geen aanrader. Hij wilde ooit journalist of schrijver worden, maar gaf die ambitie al snel op bij gebrek aan inspiratie. De uitwerking van zijn opvattingen maakt op mij een naïeve indruk. Skinner is niet specifiek in hoe en welke bekrachtigers toegepast moeten worden bij – het zijn zijn eigen voorbeelden – indolente werknemers, mensen die weigeren te werken en liever een uitkering hebben, studenten die weigeren te studeren, burgers die hun belastingen niet willen betalen, criminelen die recidiveren, enzovoort.

Skinner spreekt het vertrouwen uit dat de machthebbers op een juiste manier de maatschappij zullen aansturen. Helaas wordt dit vertrouwen van Skinner weersproken door recente voorbeelden uit ons eigen land, zoals de toelagenaffaire en de onachtzame houding van de autoriteiten jegens de inwoners van Groningen.

Toch werd zijn boek een bestseller, vermoedelijk omdat het subtiële gebruik van gedragscontrole en disciplineren van de samenleving zowel linkse academici aansprak als rechtse autoritaire collectivisten en *law-and-order*-conservatieven. Wat weer alles te maken had met de nasleep van de

maatschappelijke onrust in de VS in de jaren zestig en de rages van nieuwigheden die volgden in de jaren zeventig.

Sinds de jaren zeventig wordt door beleidsmakers meewarig gesproken over de ‘maakbaarheid van de samenleving’, een term die door de toenmalige minister-president Joop den Uyl werd gebruikt: de overheid kan en moet de maatschappij op belangrijke punten sturen. De huidige neoliberale tijdgeest dat iedereen in maximale vrijheid moet kunnen leven en verantwoordelijkheid moet nemen voor zijn daden en doelen heeft Skinner deels in het gelijk gesteld. Al in 1971 waarschuwde hij dat maximale vrijheid ernstige gevolgen zou hebben, bijvoorbeeld voor ons klimaat, door onder meer de bevolkingsgroei. De huidige overheid wil echter haar sturende invloed juist zo beperkt mogelijk houden, omdat de vrije markt een zelfcorrigerend effect zal hebben. Een voorbeeld van het tegendeel was dit jaar te vinden in het nieuws. Een schoolhoofd vond dat adolescenten zelf mochten bepalen of zij in de klas hun smartphone gebruikten, ook al klagen docenten dat scholieren ernstig afgeleid worden door alle sociale media. Vervolgens gaat de minister van Onderwijs ‘praten’ met de scholen. Ik zie Skinner zich hoofdschuddend afwenden. De aantrekkelijkheid van apps wint het van de zelfcontrole. Zichzelf corrigeren lukt hier niet. Skinner houdt ons in zijn boek de belangrijke boodschap voor dat wij helemaal niet zo vrij (moeten willen) zijn en dat bestuurders hun verantwoordelijkheid moeten nemen. Mensen worden zelf verantwoordelijk gehouden voor hun verandering.

Van de 73 op de website van de VGCT geadverteerde vervolgcursussen is er slechts één die deels over bekrachtigers uit de omgeving gaat: systeemtherapie. De huidige gedragstherapeut hecht meer waarde aan betekenisverlening (de BA) dan aan directe beïnvloeding van problematisch gedrag (de FA). Vaardigheidstrainingen worden in veel instellingen niet meer gegeven of niet langer vergoed door zorgverzekeraars. Wie kent nog en doet nog met zijn cliënt aan een *token-economy procedure*? Gedragsbeïnvloeding van buitenaf. Van de 11 praktijktoetsen van de VGCT gaan er twee expliciet over gedragsmatige beïnvloeding van buitenaf. De moderne gedragstherapeut zou zich mogen herbezinnen: welke stimuli in de omgeving van onze cliënten kunnen er veranderd worden, naast die vanbinnen?

Hidde Kuiper, klinisch psycholoog, supervisor VGCT. Verbonden aan Dokter Bosman, Amsterdam en GGz Centraal, Regio team West, Almere. *Correspondentieadres*: hidde.kuiper@gmail.com.